

Juozas SKIRIUS
Vytauto Didžiojo universitetas

JAV lietuvių spaudos reakcija į Vilniaus vadavimo sąjungos uždarymą Lietuvoje

Santrauka. Remiantis JAV lietuvių spauda ir archyviniais dokumentais, siekiama nušviesti išeivijos reakciją ir siekius sužinoti apie visuomeninės organizacijos Vilniaus vadavimo sąjungos (VVS) uždarymą Kaune. JAV lietuvių ideologinės srovės (katalikai, tautininkai-sandariečiai, socialistai ir komunistai) smarkiai sujudo, kai 1938 m. lapkričio 25 d., spaudžiant Varšuvai, Lietuvos vyriausybė buvo priversta uždaryti VVS. Informacija iš Kauno išeiviją pasiekė po savaitės. Visų srovių laikraščiai, net komunistuojantys „Laisvė“ ir „Vilnis“, išskyrus socialistų „Keleivį“ ir „Naujienas“, reiškė užuojautą ir pasipiktinimą Lenkija. Pastebėta, kad katalikų, komunistų ir socialistų spaudiniai, laikantis tradicijos, leido sau ir pakritikuoti Lietuvos tautininkų vyriausybę už nuolaidas Lenkijai, nesugebėjimą užbėgti ultimatumui už akių. Bet tuo pačiu metu patriotinės krypties išeivijos – tautininkų, sandariečių ir katalikų – laikraščiai kėlė idėją neužmiršti Vilniaus klausimo ir Vilniaus vadavimo akciją perkelti į JAV. Lietuvių katalikų gruodžio 15 d. nutarimas Pitsburge vykdyti Vilniaus vadavimo akciją per Amerikos lietuvių Romos katalikų federacijos (ALRKF) skyrius, kaip buvo daroma iki tol, papiktino JAV lietuvius tautininkus, kurie suprato, kad katalikai nenori kartu darbuotis Vilniaus klausimu. Lietuvos diplomatai jautė, kad taip gali atsitikti, ir dėjo pastangas įveikti bandymą monopolizuoti Vilniaus vadavimą. Tam net buvo keliama idėja steigti naują organizaciją – Vilniaus sąjungą.

Raktažodžiai: Vilniaus vadavimo sąjunga, Amerika, JAV lietuvių spauda, katalikai, tautininkai, socialistai, komunistai, 1938 metai, bendras centras Vilniui vaduoti, Lietuva, Lenkija.

Įvadas

1920 m. Lenkijai okupavus Vilnių ir jo kraštą, Lietuvos ir Lenkijos oficialūs santykiai nutrūko, iki pat 1938 m. šios valstybės nepalaikė politinių, ekonominių ir kultūrinių ryšių.

Tačiau Varšuva neatsisakė sumanymo vienokiu ar kitokiu būdu pajungti Lietuvą savo interesams. 1938 m. pavasarį Lenkijos valdžia nusprendė veikti jėga, nes tarptautinė situacija buvo tam palanki. Parėmusi nacių Vokietijos agresiją Austrijoje, Varšuvos valdžia gavo tylų Berlyno sutikimą paspausti Lietuvos vyriausybę. Pretekstu pasitarnavo, matyt, jos pačios išprovokuotas pasienio incidentas. Tiesa, Prancūzijos ir Didžiosios Britanijos vyriausybės bijojo, kad dviejų valstybių konfliktas gali virsti karu, o SSRS, turėdama savo tikslų Lietuvoje, pareikalavo iš Lenkijos vyriausybės konfliktą spręsti taikiai, oficialiai nereikalaujant iš Lietuvos atsisakyti Vilniaus. Tokiomis aplinkybėmis Lietuvai įteiktas ultimatumas – reikalauta nedelsiant užmezgti diplomatinius santykius su Lenkija, priešingu atveju Lenkija grasino karu.¹ Abi šalys užmezgė diplomatinius santykius. Lietuvių tauta skaudžiai išgyveno ultimatumo priėmimą – tvyrojo įžeisto išdidumo ir pažeminimo jausmas, nebuvo tikrumo, kad Varšuva toliau nedarys spaudimo, nepasinaudos savo potencialo ir jėgos persvara. Šie nuogąstavimai, nors ir neišsklaidyti iki 1939 m. rugsėjo, pasirodė bergždi.² Lietuva išliko nepriklausoma valstybė, bet pažėidžiama.

Nors teoriškai Vilnius buvo laikomas Lietuvos sostine, ultimatumo priėmimą daugelis suvokė kaip faktinį Vilniaus atsižadėjimą. Vilniaus krašto lietuviai ir toliau buvo persekiojami, o Lenkijos vyriausybei reikalaujant, Lietuvoje uždaryta Vilniaus vadavimo sąjunga (toliau – VVS), Vilniaus geležinis fondas, nustojo eiti žurnalas „Mūsų Vilnius“, o 1938 m. spalio 9 d. pirmą kartą oficialiai nebuvo minima Vilniaus gedulo diena. Ultimatumas skaudžiai užgavo ir užsienio lietuvius, kurie tuojuo sujudo, reiškė protestus, rinko lėšas Vilniaus krašto reikalams. Prieš pat uždarant VVS JAV lietuvių katalikų savitraštis „Garsas“, Lietuvių Romos katalikų susivienijimo Amerikoje organas, 1938 m. lapkričio 17 d. numeryje perspausdino prof. Viktoro Biržiškos straipsnį, publikuotą žurnale „Mūsų Vilnius“. Straipsnyje trumpai nušviesti Lietuvai nepalankūs jos santykiai su Lenkija po ultimatumo. Autorius pažymėjo, kad, pavyzdžiui, lietuviškos mokyklos ir lietuviškos kultūros ir ūkio pobūdžio organizacijos ir toliau lieka uždarytos ir „likviduojamos uolių kuratorių taip, kad kartais net nepakanka pinigų jų algoms apmokėti <...>. Viskas liko, kaip buvę prieš ultimatumą“³. Reikia pasakyti, kad po ultimatumo priėmimo kiekvienas Lietuvai nepalankus veiksmas buvo fiksuojamas išėivijos spaudoje, išėivių sutinkamas su užuojauta ir viešu nepritarimu.

Lietuvių istoriografijoje turime puikų istorikės Nastazijos Kairiūkštytės tyrimą, skirtą Vilniaus vadavimo sąjungos istorijai nušviesti. Autorė nuosekliai atkūrė šios organizacijos atsiradimo ir uždarymo sąlygas, veiklą, atskleidė jos reikšmę lietuvių tautai ir tarptautinei aplinkai. Šiek tiek užsiminė ir apie lietuvių išėivijos talką.⁴ Istoriko Juozo Skiriaus monografijoje, skirtoje Lietuvos vyriausybės ir JAV lietuvių santykiams nušviesti, yra aprašyta VVS vadovybės, remiamos Lietuvos valdžios, pastangos telkti išėiviją kovai dėl Vilniaus,

¹ Truska, Liudas, *Lietuva 1938–1953 metais*. Kaunas: Šviesa, 1995, 27–29; plačiau žr. Kasparavičius, Algimantas, *Griūvanti taika: Lietuva didžiojoje politikoje 1934–1939 (1940)*. Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2021, 245–299.

² Jablonowski, Marek ir Vaišnys, Andrius, „Lietuvos politika ir kultūra Tadeuszo Katelbacho pranešimuose“, in *Tadeusz Katelbach: atvirai ir slaptai apie Lietuvos politiką*, t. 1, sud. Marek Jablonowski, Andrius Vaišnys ir Ingrida Veliutė, iš lenkų kalbos vertė Biruta Mikalonienė ir Andrius Vaišnys. Vilnius: Lietuvos nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka, 2023, 60.

³ VDV, „Pusmetis Lietuvos–Lenkijos santykiams“, *Garsas*, 1938 lapkričio 17, nr. 46, p. 3.

⁴ Kairiūkštytė, Nastazija, *Vilniaus vadavimo sąjunga 1925 04 26–1938 11 25. Istorinė apybraiža*. Vilnius: Seimo leidykla „Valstybės žinios“, 2001.

kuriant JAV lietuvių kolonijose VVS skyrius. Tuo tikslu į JAV įvairiais laikotarpiais buvo siunčiami prof. Mykolas Biržiška, kanaaninkas prof. Fabijonas Kemėšys, doc. Balys Vitkus, Draugijos užsienio lietuviams remti (DULR) atstovas Petras Babickas, žurnalistas Vincas Uždavins.⁵ Lenkijos istorikas Piotras Lossowski tyrė 1938 m. kovo 17 d. ultimatumą bei jo aplinkybes Lenkijos ir Lietuvos atžvilgiu. Plačiai aptardamas ultimatumo įteikimo tarp-tautines sąlygas, jis suformulavo išvadą, kad Lenkijai tai buvo neišvengiamas politinis veiksmas.⁶ VVS uždaryta, nes ši organizacija, anot autoriaus, labiausiai trukdė dviejų valstybių geriems santykiams palaikyti.⁷ Būtina paminėti ir Lenkijos lietuvių istoriko Broniaus Makauskos nuodugnų analitinę darbą, atskleidžiantį Vilniaus ir Vilniaus krašto lietuvių gyvenimą bei Lenkijos valdžios politiką to krašto okupaciniu laikotarpiu – 1920–1939 m.⁸ (yra ir 1986 m. išleistas lenkų kalba). Nors čia ir nerašoma apie VVS, perteikiami išsamūs duomenys apie to krašto tautinę, politinę, visuomeninę ir kultūrinę padėtį. Be šių monografijų, daugiau darbų, skirtų VVS kaip organizacijos veiklos gilesnėms išvalgomis, kaip ir neturime. Ypač jaučiamas lietuvių išėivijos, daugiausia JAV lietuvių, įnašo kovoje dėl Vilniaus sugrąžinimo Lietuvai aprašymų trūkumas.

Visą 1938 m. gruodį JAV lietuvių spaudoje buvo rašoma, svarstoma ir diskutuojama VVS uždarymo klausimu. Ryškėjo įvairios nuomonės. Tai veikė platesnius išėivijos sluoksnius. Šiame straipsnyje bandoma nuodugniau panagrinėti įvairių ideologinių srovių JAV lietuvių požiūrį į Lietuvos valdžios sprendimą, spaudžiant Varšuvai, uždaryti VVS, šios sąjungos veikimą bei jos uždarymo pasekmes. Siekiama aptarti išėivijos srovių nuotaikas, formuojamas spaudos, ir požiūrį į tolesnį Vilniaus gyventojų rėmimą, į galimybę perkelti Vilniaus vadavimo akciją į išėiviją, kuriant specialią organizaciją. Svarbų darbą šiais klausimais atliko Lietuvos atstovai JAV: Lietuvos pasiuntinys Vašingtone Povilas Žadeikis, Lietuvos generalinis konsulas Niujorke Jonas Budrys ir ypač Lietuvos konsulas Čikagoje Petras Daužvardis. Jie, visai suprantama, tapo slaptais tarpininkais tarp JAV lietuvių organizacijų vadovybių ir Lietuvos valdžios bei buvusių VVS vadovų. Jų pastangos, kaip ir JAV lietuvių įvairių srovių požiūriai į VVS, mokslininkų dar neįvertinti.

Straipsnio chronologinės ribos – nuo 1938 m. gruodžio, kai išėivija sužinojo apie VVS uždarymą, iki 1939 m. pradžios, kai pradėjo kristalizuotis VVS analogo sukūrimo išėivijoje idėja.

Straipsnio medžiaga grindžiama JAV lietuvių to meto spauda bei archyviniais dokumentais, saugomais Lietuvos centriniame valstybės archyve (LCVA) (Lietuvos atstovybių Vašingtone, Čikagoje ir Niujorke fonduose). To meto Lenkijos ir Lietuvos santykių nauji aspektai atsiskleidžia paviešintuose Lenkijos archyvų dokumentuose.⁹

⁵ Skirius, Juozas, *Lietuvos valdžios ryšiai su JAV lietuviiais 1926–1940 metais: suartėjimo kelių paieškos*. Vilnius: Lietuvos edukologijos universiteto leidykla, 2016, 88–115, 129–138.

⁶ Lossowski, Piotr, *Ultimatum polskie do Litwy 17 marca 1938 roku: studium z dziejów dyplomacji*. Warszawa: Instytut Dyplomacji Collegium Civitas, 2010.

⁷ *Ibid.*, 156.

⁸ Makauskas, Bronius, *Vilnijos lietuviai 1920–1939 metais*. Vilnius: Mokslas, 1991.

⁹ *Lietuvos ir Lenkijos diplomatiniai santykiai 1938–1940 metais: dokumentų rinkinys*, sud. Algimantas Kasparavičius ir Paweł Libera. Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2013.

Išeivių spauda apie VVS galimo uždarymo pavojų

Pirmieji pavojų organizacijai pajuto VVS veikėjai Kaune. Organizacijos įkvėpėjas kanau-ninkas prof. F. Kemėšis tuo reikalu pasiuntė laišką JAV lietuviams. Rugsėjo 16 d. katalikų savitiraštis „Amerika“ publikavo jo atsiųstą platų straipsnį. Jame autorius nurodė, kad juos pasiekia žinia, jog lenkai kalba apie dvi pagrindines kliūtis, kurios neleidžia Lenkijai ir Lietuvai darniai sugyventi, – tai Lietuvos konstitucijos punktas, skelbiantis Vilnių Lie-tuvos sostine, ir Vilniaus vadavimo sąjunga.¹⁰ Remiantis F. Kemėšio žiniomis, „lenkai ruošia Lietuvai naujus ultimatumus“. Jis įtarė, kad Lietuvos vyriausybė bus priversta ten-kinti lenkų reikalavimus. Be to, F. Kemėšis atkreipė dėmesį į tai, kad paskutinėmis dienomis Lenkijos telegrafų agentūra „Pat“ paskelbė žinią, jog VVS jau virstanti tik „Vilniaus institutu“, o žurnalas „Mūsų Vilnius“ perkrikštytas kažkokiu kitokiu vardu, iš kurio nebe-būtų aiškios Lietuvos pretenzijos į Vilnių. Jis prašė JAV lietuvių aiškiai pasisakyti, kad jie Vilniaus nemano atsižadėti ir išseivijos „tasai žodis nebus tuščias, o bus parentas gausio-mis aukomis Vilniaus kovai ir vilniečių tautinės gyvybės reikalams“¹¹. JAV lietuvių kata-likiškos ir tautinės krypties spaudoje, remiantis Lietuvoje pateikiama informacija, buvo plačiai rašoma apie sunkią Vilniaus ir Vilnijos lietuvių padėtį, pažymint nuolatinčius persekiojimus: uždaryta mokyklų bei lietuvių mokslo draugija, konfiskuojami lietuviški laikraščiai. Spaudoje išeiviai raginti aktyviai dalyvauti spalio 9 d. gedulo minėjimuose, rengti paskaitas apie Vilnių, rinkti aukas, viešinti Vilniaus vadavimo idėją kitataučių spaudoje.¹² Jau aiškiai pastebima, kad per spaudą aktyviau ruošiami JAV lietuviams gali-mam VVS panaikinimui ir pasipriešinimui tam.

Komunistuojančių JAV lietuvių dienraštis „Laisvė“ lapkričio 25 d. numeryje pirmas iš išseivijos laikraščių atkreipė dėmesį į Lietuvos ir Lenkijos vyriausybių lapkričio 22 d. pasira-šytą draugystės ir bendradarbiavimo sutartį, kuria abi pusės įsipareigojo spaudoje ir radi-juje nepraleisti nė vieno kritiško žodžio viena kitai. Dienraštyje pažymėta, kad reikia su-prasti, jog Lietuvos valdžia „jau atsisako nuo skelbimo, kad Vilnius – Lietuvos sostinė, nes Varšuvos valdžia tokį skelbimą laikė priešingu Lenkijai“¹³. Netiesiogiai buvo leidžiama suprasti, kad iškyla rimtas pavojus ir VVS, įsikūrusiai Kaune. Kad ir kaip būtų keista, žen-kliai kategoriškesnę poziciją užėmė JAV lietuvių socialistai. Jie ne tik neįžvelgė nacionali-nio pavojaus, bet ir nenorėjo matyti VVS veiklos prasmės. Socialistai, kritiškai vertindami Lietuvos valdžios santykį su VVS veikla, teigė, kad tautininkų kalbos apie Vilniaus vadavi-mą buvo tik blefas. Anot socialistų, Lietuvos valdžiai „karo stovis buvo laikomas ne dėl to, kad lenkai turi Vilnių užėmę, arba kad hitlerininkai nori Klaipėdą atplėšti, bet vien dėl to, kad būtų galima slopinti savo žmones, kad saujelė smurtininkų galėtų prieš tautos norą išlaikyti valdžią“¹⁴. Spaudos sutartis, be jokios abejonės, nukreipta ir prieš VVS, kuri, socia-listų vertinimu, nieko neveikė, tik tam reikalui rinko pinigus ir nuolat kėlė šūkių: „Ei pasauli, mes be Vilniaus nenurimsim!“. Anot socialistų, dabar jau VVS „uždaroma burna“. Jų

¹⁰ Kan. F. Kemėšis, „Iš Didžiųjų Rūpesčių Krašto“, *Amerika*, 1938 rugsėjo 16, nr. 38, p. 2.

¹¹ *Ibid.*

¹² „Minėkime Vilniaus Užgrobimo Dieną“, *Amerika*, 1938 rugsėjo 16, nr. 38, p. 1.

¹³ „Lietuvos „draugiškumo“ sutartis su Lenkija“, *Laisvė*, 1938 lapkričio 25, nr. 276, p. 1.

¹⁴ „Vilniaus „vaduotojams“ Smetona uždarė burnas“, *Keleivis*, 1938 lapkričio 30, nr. 48, p. 2.

nuomone, Vilnius neprarastas, nes ateis laikas ir Lietuvos ir Lenkijos žmonės „sutraukys diktatūros pančius ir paduos vieni kitiems draugiškas rankas“¹⁵. Panašios pozicijos laikėsi ir JAV komunistai, kurie Vilniaus sugrąžinimą Lietuvai siejo su komunizmo pergale Lietuvoje ir Lenkijoje. JAV lietuvių kairiųjų laikraščiuose išsakyta kritika Lietuvos valdžiai už VVS veikimo apribojimus, suprantama, sulaukė išeivijos dešinės nepritarimo. Tautininkams artimas dienraštis „Vienybė“ pareiškė, kad „nuoširdūs lietuviai supranta laikina padėti ir žino, kad už tai kaltinti Lietuvos valstybės vadus negalima. Tik paskutiniai demagogai gali už tai kabinėtis prie Lietuvos gyvenimo vairuotojų“¹⁶, ragino išeiviją nepasitikėti kairiųjų, ypač komunistų, kalbomis, tariamu nuoširdumu, veidmainiavimu bei priminė ankstesniais metais jų pastangas pakenkti VVS veikimui.

Paviešinti Lenkijos archyviniai dokumentai rodo, kad po ultimatumo priėmimo Lietuvos vyriausybė nuolat sulaukdavo Lenkijos valdžios atstovų neigiamų pastabų VVS atžvilgiu. Pavyzdžiui, Lenkijos pasiuntinys Kaune Franciszekas Charwatas lapkričio 15 d. pokalbio su Lietuvos užsienio reikalų ministru Stasiu Lozoraičiu metu patarė jam kuo greičiau visiškai panaikinti VVS kaip dviejų valstybių principinių santykių normalizavimo sąlygą.¹⁷ S. Lozoraitis tokiai pozicijai nesipriešino, bet to padaryti iki Lietuvos prezidento perrinkimo dar negalėjo. Reikėjo trupučio laiko. F. Charwatas pranešime Lenkijos užsienio reikalų ministerijai rašė:

Su pasitenkinimu sutikau žinią, kad Lietuvos vyriausybė ryžtingai nutarė panaikinti Vilniui vaduoti sąjungą ir kad Lietuvos vyriausybė tai nesieja su jokia kompensacija iš Lenkijos. Išsakiau įsitikinimą, kad, kai tik bus panaikinta Vilniui vaduoti sąjunga, Lietuvos vyriausybė galės tikėtis, jog bus atsižvelgta į jos pageidavimus dėl Lietuvių mokslo draugijos, o tai turėtų patenkinti ir Lietuvos viešąją nuomonę.¹⁸

Suprantama, kad tokia informacija viešai nebuvo skelbiama. Vis dėlto kai kurie VVS veiklai nepalankūs dalykai jau pradėjo aiškėti, juos išeivijos spauda komentavo ir darė išvadas. Pavyzdžiui, JAV lietuvių katalikiškasis „Garsas“ pažymėjo, kad VVS vadovybė iš anksto skelbė, jog spalio 29–30 d. įvyks organizacijos visuotinis suvažiavimas Kaune. Tačiau toks suvažiavimas neįvyko – atšauktas. Kaip teigta savaitraštyje, po ultimatumo priėmimo lenkų diplomatai veikė ta kryptimi, kad jei nepavyktų VVS visiškai panaikinti, tai bent ją susilpnintų. Tai jiems ir pavyko pasiekti.¹⁹ Be to, „Garso“ redakcija kvietė laikraščio skaitytojus daugiau dėmesio skirti pavergto krašto reikalams ir telkti visokeriopą paramą, net paviešino šūkį: „Mūsų akcijos lenkų ranka neprislėgs, priešingai, jų pastangos ją tik pagyvins“²⁰.

Išeivių spaudoje apie VVS uždarymą

Nors VVS Lietuvoje oficialiai uždaryta lapkričio 25 d., JAV lietuvius tik lapkričio 30 d. pasiekė telegrama iš Kauno, kurioje buvo pateikta labai trumpa žinia: „Vadovaudamasis valstybės

¹⁵ *Ibid.*

¹⁶ „Veidmainingas komunistų riksmas“, *Vienybė*, 1938 lapkričio 29, nr. 272, p. 2.

¹⁷ *Lietuvos ir Lenkijos diplomatiniai santykiai 1938–1940 metais*, 264.

¹⁸ *Ibid.*, 265.

¹⁹ „Dienos klausimai ir dar šis tas“, *Garsas*, 1938 lapkričio 24, nr. 47, p. 1.

²⁰ *Ibid.*

ir tautos reikalų sumetimais Vidaus Reikalų Ministras uždarė Vilniui Vaduoti Sąjungą²¹. Šalia tos žinios laikraštyje „Vienybė“ pažymėta, kad lapkričio 28 d. į Kauną atvyko Lenkijos delegacija derybų su Lietuvos atstovais ekonominiais klausimais.²² Lyg ir buvo leidžiama suprasti, kad Lietuvos ir Lenkijos santykiai gerės tik teigiamai išsprendus lenkams nepalankius klausimus. Vienas iš tokių klausimų, remiantis spaudos susitarimu, buvo sekmdieninės pusvalandžio trukmės VVS žinių transliacijos per Kauno radiją nutraukimas.²³

Apie VVS uždarymą didžiojoje dalyje JAV lietuvių spaudos pirmuosiuose puslapiuose pranešta tik gruodžio 2 d. Tiesa, po dienos apie tai informavo ir katalikų dienraštis „Draugas“, o socialistų dienraštis „Naujienos“ apie tai parašė tik gruodžio 5 d. Reikia pažymėti, kad tik šiuose laikraščiuose paskelbti pranešimai, jų iškarpos buvo išsaugoti Lietuvos pasiuntinybės Vašingtone archyve.²⁴ Tam, matyt, įtakos pirmiausia turėjo tai, kad „Draugas“ atstovavo didžiausiai JAV lietuvių bendruomenei (katalikiškajai), o „Naujienos“, nors taip pat atstovavo nemažai daliai kairiosios išėivijos, griežtai oponavo Lietuvos valdžiai. Įdomiausia tai, kad tautinės krypties savaitraštis „Dirva“ apie VVS uždarymą prabilo tik gruodžio 9 d. ir kritikavo JAV lietuvių komunistų tariamą apgailėstavimą, jog VVS panaikinta. Anot „Dirvos“, komunistai nori iš to pasipelnyti: „pamatęs progą aukas rinkti, Bimba pravirko ir gaudindamas visuomenę Vilniaus Vaduoti Sąjungos likimu“²⁵. Taigi, pavėlinta informacija išėivijai gali būti siejama su platesnių komentarų iš Kauno laukimu, gal ir su laikraščių leidybos periodišku. Tai tam tikra prasme iliustruoja savaitraščio „Garsas“ gruodžio 1 d. numeris. Jis pirmas iš JAV lietuvių išėivijos visos spaudos pasirodė gruodžio 1 d., bet jame dar nėra informacijos apie VVS uždarymą. Vis dėlto laikraštyje rašoma, kad Lenkijos valdžia Vilniaus krašte nekeičia savo politikos – spaudimas lietuviams išlieka, nes „lenkai pradėjo ieškoti gerų santykių su Lietuva“. Be to, „Garse“ pažymima, kad jei Lenkija „iš pagrindų nepakeis savo politikos, visos pastangos sueiti į gerus santykius nueis niekais“²⁶. Lyg ir leidžiama skaitytojui suprasti, kad reikalingos rimtos nuolaidos iš abiejų pusių.

Įvairių srovių spaudoje galima pastebėti gana skirtingas nuomones apie VVS uždarymą. Pavyzdžiui, komunistinėje „Laisvėje“, kuri visuomet aršiai kritikavo Lietuvos tautininkų valdžią, jaučiama užuojauta Vilnijos lietuviams, nes „Lietuvos valdžia uždraudė Lietuvoje Vilnijos brolius užtarti, paguosti, sušėlpti“. Mat to pareikalavo Lenkijos valdžia, o „Smetonos valdžia jos klauso“²⁷. „Laisvė“ retoriškai kelia klausimą: kas užtars Vilnijos lietuvius, prie ko jie glausis? Čia pat ir atsakymas – tuo turi pasirūpinti Amerikos lietuvių. Tiesa, „Laisvė“ kalba ne apie visą išėiviją: nurodo, kad tą klausimą tuojau turi apsvarstyti Amerikos lietuvių kongreso²⁸ komitetas ir jis privalo užmegzti ryšį su Vilnijos lietuvių. Pasižadama

21 „Uždarė Vilniui Vaduoti Sąjungą“, *Vienybė*, 1938 gruodžio 2, nr. 275, p. 1.

22 „Į Kauną atvyko lenkų ekonominė delegacija“, *Vienybė*, 1938 gruodžio 2, nr. 275, p. 1.

23 „Nebebus Vilniaus pusvalandžių per radiją“, *Garsas*, 1938 gruodžio 8, nr. 49, p. 2.

24 LCVA, f. 656, ap. 3, b. 84, l. 261–262.

25 „Titnagas. Kibirkštys“, *Dirva*, 1938 gruodžio 9, nr. 49, p. 3.

26 „Dienos klausimai ir dar šis tas“, *Garsas*, 1938 gruodžio 1, nr. 48, p. 1.

27 „Krislai“, *Laisvė*, 1938 gruodžio 2, nr. 282, p. 1.

28 Amerikos lietuvių kongresas – 1935–1939 m. veikusi JAV lietuvių socialistų ir komunistų bendra organizacija, nukreipta prieš Lietuvos vyriausybę ir ją remiančias išėivijos grupes.

nepamiršti „savo prispaustų brolių“²⁹. Kitos dienos „Laisvės“ numeryje plačiau paaiškina ma skaitytojams, kas buvo VVS. Pabrėžti keli dalykai. Pirmiausia įvardyta, kad VVS formaliai uždarė Lietuvos vidaus reikalų ministras, o iš tikrųjų „ją uždarę Varšuvos ponai“. Antra, pažymėta, kad didžiausią įtaką organizacijoje turėjo tautininkai, o jie organizacijoje ir per jo organą „Mūsų Vilnius“ „nuolat garbindavo Smetoną ir jo režimą“, VVS agentai rinko iš žmonių pinigus ir juos leido tautininkų propagandai. Tautininkams Vilniaus išvadavimas nerūpėjęs. Trečia, Vilniaus išvadavimo klausimas yra glaudžiai susijęs su demokratinės santvarkos atkūrimu Lietuvoje, o norint tai pasiekti reikia kovoti prieš tautininkų diktatūrą.³⁰ Toks požiūris sutampa su JAV lietuvių socialistų reikštomis nuotaikomis.

JAV lietuvių komunistų sąjungininkai socialistai taip pat nenorėjo, kaip jau minėta, pamatyti VVS konstruktyvios veiklos. Tiesa, jie pripažino, kad VVS agitavo žmones neužmiršti Vilniaus, bet čia pat pažymėjo, kad žmonės ir taip Vilnių gerai atsimena. Socialistų nuomone, VVS turėjo – tai būtų buvę daug naudingiau – kitas tautas supažindinti su Vilniaus problema, bet socialistai daro išvadą, kad tuo VVS nesirūpino. Jie pranašavo dar vieną Lietuvos valdžios kapituliaciją – lenkai privers išbraukti iš Konstitucijos paragrafą, kuriame sakoma, kad Vilnius yra Lietuvos „sostinė“³¹ (su kabutėmis parašyta laikraštyje).

Tenka pažymėti, kad ir Susivienijimo lietuvių Amerikoje, kuriame tuo metu dominavo išeivių centro kairiųjų ir kairiųjų organizacijų atstovai, savaitraštyje „Tėvynė“ net nepaskelbtas VVS uždarymo faktas. Tik gruodžio 2 d. numeryje apgailėstauta, kad Lietuva rodo didelį draugiškumą Lenkijai, o tai „gal reiškia išsižadėjimą Vilniaus“³². Taigi, kairiosios krypties išeivijos spaudoje neišreikšta užuojautos (išskyrus komunistuojančius lietuvius) uždarytai organizacijai, bet aiškiai metami kaltinimai tautininkų valdžiai, kad ne taip organizavo VVS veiklą ir pataikauja Lenkijai. Be to, raginama toliau kovoti prieš liaudies skriaudėjus tautininkus Lietuvoje.

Liberaliosios krypties kairieji tautininkai-sandariečiai, susitelkę į Amerikos lietuvių tautinės sandaros organizaciją ir atstovaudami ne itin gausiai JAV lietuvių daliai, nebuvo Lietuvos tautininkų valdžios šalininkai, bet palaikė VVS veiklą. Sandariečiai pažymėjo, kad VVS tikslas buvo rūpintis okupuoto krašto lietuvių šelpimu ir Vilniaus grąžinimu Lietuvai, ir pabrėžė, kad VVS vadovybė ir nariai „nevartojo kraštutinių priemonių <...>, veikimas pasireiškė kultūrinėje srityje“. Tačiau, kaip jie akcentavo, lenkų valdžia ne kartą priminė Lietuvos vyriausybei, kad minėta sąjunga nepageidaujama. Sandariečiai atkreipė dėmesį, kad kai nacių Vokietija pradėjo grasinti Lietuvai Klaipėdos klausimu, Lenkijos valdžia iškėlė reikalavimą visiškai uždaryti VVS ir „Lietuva išpildė ir šį reikalavimą“³³. Savaitraščio „Sandara“ gruodžio 2 d. numeryje tai vertinta kaip Lietuvos pažeminimas, jos garbės įžeidimas, neabejota, kad lenkai ir toliau bandys kištis į Lietuvos vidaus reikalus. Anot laikraščio, atvirą kovą už Vilniaus laisvę galės vykdyti tik JAV lietuviai.³⁴

²⁹ „Krislai“, p. 1.

³⁰ „Vilniui Vaduoti Sąjunga Uždaryta“, *Laisvė*, 1938 gruodžio 3, nr. 283, p. 2.

³¹ „V.V.S. uždarymas“, *Naujienos*, 1938 gruodžio 5, nr. 285, p. 4; „Vėjai iš dviejų pusių“, *Naujienos*, 1938 gruodžio 5, nr. 285, p. 4.

³² „Nei Vilniaus, nei Klaipėdos. Lietuvos politika kryžkelėje“, *Tėvynė*, 1938 gruodžio 2, nr. 48 p. 1.

³³ „Lietuva priėmė dar vieną sąlygą, kurią padiktavo Varšuva“, *Sandara*, 1938 gruodžio 2, nr. 48, p. 1.

³⁴ „Likviduota Vilniui Vaduoti Sąjunga Lietuvoje“, *Sandara*, 1938 gruodžio 2, nr. 48, p. 2.

Dešinesnės krypties JAV lietuvių tautininkų, kurie save įvardydavo „vidurio srove“, spauda savo ruožtu bandė pateisinti Lietuvos valdžios poziciją, paaiškinti išėivijai, kodėl taip įvyko. Dienraštyje „Vienybė“ pabrėžta:

<...> geros valios lietuviai, suprasdami susidėjusią padėtį, vengs kaišioti kuolus į Lietuvos valstybės vežimo ratus, kuomet tas vežimas prisieina taip pavojingai slidžiu keliu išvežti <...>. Lietuvos gyvenimo vairuotojai geriau už mus žino kas reikia atlikti valstybės saugumui.³⁵

Nors aplinkybės ir privertė sustabdyti viešą Vilniaus vadavimo sąjungos veiklą, kaip toliau nurodoma dienraštyje, lietuvių tauta neatsižadėjo ir neatsižadės savo teisių į sostinę Vilnių. Todėl dabar JAV lietuviai turės sudaryti tarpsrovinį VVS centrą, nes „Vilniaus vadavimo darbas nei minutei neturi sustoti“³⁶. Tokiai pozicijai pritarė ir savaitraščio „Dirva“ redakcija. Kaip nurodoma laikraštyje, Lietuvoje susidarius naujai padėčiai, VVS tolesnė veikla gali sudaryti nesklandumų abiejų valstybių gerų santykių plėtotei. Todėl, vadovaudamasi valstybės ir tautos reikalų sumetimais, valdžia nutarė VVS su visais padaliniais uždaryti. Įdomu ir tai, kad „Dirva“ surado šio Lietuvos valdžios veiksmo dar vieną pateisinamą priežastį: „Tenka pridurti, kad savo laiku likvidavimo reikalą buvo pripažinus ir pati Vilniaus Vadavimo Sąjungos vadovybė. Paskutiniu laiku Sąjungos veikimas praktiškai buvo sustojęs“³⁷. Tai siejama su 1938 m. pristabdytais VVS renginiais kasmetiniame spalio 9 dienos gedulo minėjime. „Dirvoje“ pastebima ir kritikos JAV lietuvių katalikų spaudai, kuri apšaukė Lietuvos vyriausybę, kad ji, megzdama geresnius santykius su Lenkija, jau net „išsižada Vilniaus“. Laikraščio nuomone, Lietuvos vyriausybė elgiasi teisingai, nes kitaip gali rizikuoti visos šalies nepriklausomybe, visa savo gyvybe ir laisve. Dar daugiau, laikraštyje siūloma palaukti Lenkijos ir Vokietijos santykių baigties, nes jų galimas konfliktas sudarytų sąlygas susigrąžinti Vilnių.³⁸

JAV lietuvių katalikų spauda, kuri dažnai leido sau pakritikuoti Lietuvos tautininkų valdžią, vienareikšmiškai apgailėstavo dėl VVS uždarymo. Pirmojo jų savaitraščio „Amerika“ gruodžio 2 d. numeryje šis įvykis pakomentuotas plačiau. Skaitytojui priminta, kad šiame numeryje turėjo būti išsamiau aprašytas laikraščio penkerių metų jubiliejus. Vis dėlto šį džiaugsmą „išdildė ta telegrama, pranešusi oficialiai, kad Lietuvoje uždaryta Vilniaus Vadavimo Sąjunga“, bet dabartinėmis Lietuvos sąlygomis, laikraščio redakcijos nuomone, netikslinga būtų paleisti skambių kritinių frazių Lietuvos vyriausybės adresu. Anot laikraščio, „Lietuvos padėtis panaši į namą, turinti stiklines sienas, o į tokį namą tik vaikai gali svaidyti akmenis“³⁹. Be to, tolesnio Vilniaus vadavimo klausimu laikraščio redakcija nėra tikra, kaip JAV lietuviai reaguos į tą nemalonią žinią, bet mano, kad išėivija imsis atitinkamų priemonių, nes „lenkai negalės sustabdyti amerikiečių balso, šaukiančio atitaisyti skriaudą“. „Amerikai“ svarus argumentas, kad VVS įsteigta buvusio amerikiečio kanau-ninko F. Kemėšio pastangomis, todėl VVS skleistos idėjos turėtų sulaukti rėmėjų lietuvių

³⁵ „Vilniaus vadavimo reikalais“, *Vienybė*, 1938 gruodžio 5, nr. 277, p. 2.

³⁶ *Ibid.*

³⁷ „Dėl ko uždaryta VVS?“, *Dirva*, 1938 gruodžio 16, nr. 50, p. 2.

³⁸ Karpus, K. S., „Taip Blogai ir taip Negerai“, *Dirva*, 1938 gruodžio 16, nr. 50, p. 3.

³⁹ „Štai kaip“, *Amerika*, 1938 gruodžio 2, nr. 49, p. 1.

išeivių.⁴⁰ Ši išsakyta viltis, reikia manyti, apima ne tik lietuvių išeivijos katalikiškąją, bet ir likusią patriotinę dalį. Išsakytos mintys savaitraštyje „Amerika“ rodo, kad laikraštis laikosi nuosaikesnių pozicijų, palyginti su kitais JAV lietuvių katalikų spaudiniais.

Įtakingas katalikiškas dienraštis „Draugas“, nors ir apgailestavo dėl įvykusio fakto, nebuvo visiškai palankus Lietuvos vyriausybei ir rado būdą jai netiesiogiai įgnybti. Pratešdamas „Amerikos“ pasisakymus, jis leido sau kelis kartus pabrėžti, kad „pati Lietuvos vyriausybė uždarė Vilniaus Vadavimo Sąjungą“, „pati Lietuvos vyriausybė savo rankomis...“, tiesa, pažymėdama, kad „yra priversta griauti organizaciją“. „Draugas“ retoriškai klausė: „Nejaugi Lietuvos vyriausybė visai pasidavė lenkų imperialistinės politikos įtakai ir Vilniaus jau išsižadėjo!“ Tuoju ir atsakė:

Mes taip nesakytume. Dabar tautininkai yra priversti taip daryti. Kartą padarė lenkams nuolaidą, sulaužė valstybės ir tautos nusistatymą neturėti nieko bendro su Lenkija, kol ji neatitaisys Lietuvai padarytos skriaudos, dabar ji nebegali išsilaikyti <...>. Dėl to ir vykdomos lenkų užgaidos mūsų tautos sąskaiton.⁴¹

Savo skaitytojams lyg ir leidžiama suprasti, kad tai – Lietuvos tautininkų iki tol vykdytos ne itin geros užsienio politikos padarinys. „Drauge“ aiškiau nei „Amerikoje“ pareiškta, kad, nepriklausomai nuo Lietuvos valdžios nutarimų, tauta neužmirš Lenkijos padarytos jai skriaudos ir Vilniaus atgavimo darbą dirbs ir toliau, pažymint, kad JAV lietuviai katalikai neleis „tautoje užgesinti atgavimo vilties senosios sostinės“. Garantuota, kad tai bus padaryta gruodžio 15 d. Amerikos lietuvių Romos katalikų federacijos tarybos suvažiavime Pitsburge.⁴² Skaitytojas tuo neturėjo abejoti, nes šias mintis dėstė „Draugo“ vyriausiasis redaktorius Leonardas Šimutis, kuris tuo metu buvo pagrindinių JAV lietuvių katalikiškų organizacijų vienas iš vadovų ir minėtos tarybos pirmininkas. „Draugui“ pritariant, kitame katalikų laikraštyje „Darbininkas“, Šv. Juozapo darbininkų sąjungos organe, griežčiau pasisakyta prieš Lietuvos vyriausybę, priminta JAV lietuvių katalikų reikia kritika vyriausybės vykdomai užsienio politikai ir santykiams su Lenkija. Laikraštyje daromoje išvadoje toks rezultatas įvardijamas kaip „skaudi pamoka, ką reiškia valdyti tautą tik vienai partijai, paneigiant visas kitas sveikas tautos pajėgas, su kurių pagalba būtų, be abejo, kitaip atstovauta Lietuvos galia ir vidaus nepriklausomybė“. Kadangi Lietuvos vyriausybė, anot laikraščio redaktoriaus, „susmukusi, mes amerikiečiai senovišku pasiryžimu pasiimkime nebe naują mums naštą – gelbėti Lietuvos nepriklausomybę ir vaduoti Vilnių“⁴³. Įdomu tai, kad tame pačiame laikraščio numeryje aprašomas Kanados lietuvių VVS Monrealio skyriaus lapkričio 26 d. suorganizuotas renginys, skirtas Kalėdų eglutei neturtingiems vaikams aukomis paremti. Renginys sulaukė sėkmės – jame dalyvavo apie 300 žmonių, tarp kurių buvo nemažai svetimtaučių. Dalyviai liko patenkinti ir pageidavo daugiau tokių renginių.⁴⁴ Reikia manyti, kad neatsitiktinai apie tai buvo parašyta laikraštyje – tai pavyzdys, kad VVS skyriai užsienio šalyse veikia, todėl reikia ta kryptimi dirbti ir JAV lietuviams.

⁴⁰ „Vilniaus Vadavimo Sąjunga Uždaryta“, *Amerika*, 1938 gruodžio 2, nr. 49, p. 1.

⁴¹ „Vilniui Vaduoti Sąjungą Uždarius“, *Draugas*, 1938 gruodžio 3, nr. 284, p. 2.

⁴² *Ibid.*

⁴³ „Vilniui Vaduoti Sąjunga Uždaryta“, *Darbininkas*, 1938 gruodžio 6, nr. 92, p. 1.

⁴⁴ Ežerų Gėlė, „VVS gerai pavykęs parengimas“, *Darbininkas*, 1938 gruodžio 6, nr. 92, p. 5.

Lietuvos atstovų JAV pozicijos

Gruodžio 3 d. Lietuvos konsulas Čikagoje P. Daužvardis, kuris atidžiai sekė išeivių veiklą, rašydamas Lietuvos pasiuntiniui P. Žadeikiui, nerimavo, kad, VVS uždarius, Vilniaus vadavimo akcija pasilieka be centro. Kad JAV lietuvių judėjimas tuo klausimu nesusilpnėtų, konsulo nuomone, „reikalinga skubi akcija – linijos nustatymas ir atitinkamo centro sudarymas“. Konsulas pažymėjo jau nuo pavasario manantis, kad Vilniaus ir vilniečių reikalus reikėtų labiau centralizuoti JAV, sukuriant naują organizaciją – Vilniečių sąjungą, o į jos oficialius organus reikėtų įtraukti žmonių, kilusių iš Vilniaus krašto, nes „tokių žmonių sąstatas stipriau imponuotų ir okupuotoje Lietuvoje gyvenantiems lietuviams, ir Amerikos įstaigoms bei visuomenei“⁴⁵. Be to, konsulas pažymėjo, kad Amerikos lietuvių Romos katalikų federacijos (ALRKF) tarybos pirmininkas L. Šimutis kreipėsi į jį norėdamas gauti „žinių arba nurodymų, kokia linija amerikiečiams rekomenduotina Vilniaus reikalu <...> prašo tuo reikalu instrukcijų ir siūlo visišką Federacijos bei Tarybos tarpininkavimą“⁴⁶. Tokia gausiausios JAV lietuvių srovės – katalikų – nuotaika, suprantama, teikė vilčių. Tai paskatino Lietuvos pasiuntinį P. Žadeikį gruodžio 7 d. telegrama informuoti Užsienio reikalų ministeriją Kaune, kad JAV lietuviai ketina VVS idėjos neapleisti ir ją sustiprinti, įkurdami Vilniečių sąjungą.⁴⁷ Pasiuntinio viltį stiprino ir tai, kad gruodžio 10 d. jis gavo iš vieno katalikų veikėjo Juozo Laučkos, savaitraščio „Amerika“ redaktoriaus, laišką, kuriame prašoma atsiųsti VVS įstatus.⁴⁸ Tai rodė, kad katalikai buvo rimtai ir praktiškai nusiteikę perimti Vilniaus vadavimo akciją.

Vis dėlto keliamą Vilniečių sąjungos idėją skeptiškai vertino Lietuvos generalinis konsulas Niujorke J. Budrys. Jis nepalaikė minties VVS keisti į minėtą sąjungą, kuri gali tapti tik draugija kaip, tarkime, kupiškėnų ar panašiai. J. Budrys pasisakė už VVS stiprinimą tarp JAV lietuvių, siūlė net ir žurnalo „Mūsų Vilnius“ spausdinimą perkelti į JAV ir siųsti į Lietuvą. Be to, konsulas atkreipė dėmesį, kad šį reikalą į savo rankas nori perimti ALRKF. Jam kilo klausimas: ką pasakys kitos srovės, ar tokiomis sąlygomis jos norės prisidėti? Jo nuomone, jeigu pradžioje srovėms kils abejonių, tai veikla bus menka.⁴⁹ Konsulas J. Budrys, atsižvelgdamas į katalikų pageidavimą, prieš ALRKF tarybos suvažiavimą suformulavo keletą tezių. Pirmiausia JAV lietuviai turi aiškiai pasakyti, kad VVS vėliavą „iškelsime išeivijoje dar aukščiau <...> ir ieškosime bendrininkų (ukrainiečių ir kt.)“; antra, visus veikiančius VVS skyrius reikia kviesti veikti ir toliau, sušaukti suvažiavimą ir išrinkti koalicinį VVS centrą, laiką ir vietą paskelbti spaudoje; trečia, vertėtų padidinti VVS skyrius kelerio-pai, nepaliekant nė mažiausios lietuvių kolonijos be VVS skyriaus. Tai, anot konsulo, būtų JAV lietuvių atsakymas į VVS uždarymą. Be to, jis kelis kartus pakartojo, kad Lietuvos

⁴⁵ 1938 12 03 P. Daužvardžio iš Čikagos laiškas nr. 29/sl. P. Žadeikiui į Vašingtoną, LCVA, f. 656, ap. 3, b. 84, l. 260.

⁴⁶ *Ibid.*

⁴⁷ 1938 12 07 P. Žadeikio telegrama nr. 78 į Kauną, LCVA, f. 656, ap. 3, b. 84, l. 268.

⁴⁸ 1938 12 09 J. Laučkos iš Bruklino laiškas P. Žadeikiui į Vašingtoną, LCVA, f. 656, ap. 3, b. 84, l. 270.

⁴⁹ 1938 12 09 J. Budrio iš Niujorko visiškai slaptas raštas nr. 10124/sl. P. Žadeikiui į Vašingtoną, LCVA, f. 656, ap. 3, b. 84, l. 272.

pasiuntinys ir konsulai į tuos reikalus oficialiai nesikištų.⁵⁰ Pažymėtina, kad dalis minėtų pasiūlymų tam tikra forma atsispindėjo ALRKF tarybos nutarimuose.

Lietuvos pasiuntinys, priešingai J. Budrio nuomonei, žiūrėdamas plačiau, vis dėlto palaikė idėją apie Vilniaus sąjungą, kuri ateityje, anot jo, galėtų išaugti į svarbią JAV lietuvių tautinę-kultūrinę organizaciją. Be to, jis pažymėjo, kad jeigu JAV lietuviai, planuodami tęsti VVS veiklą, neatidėliodami imsis to darbo, tai bus sėkmė, tačiau su svarbia sąlyga – jeigu iniciatoriai nuo pradžių nepadarys klaidos siekti monopolizuoti ir siaurinti Vilniaus vadavimo akciją JAV.⁵¹ Pasiuntinio ir konsulo pastabos nebuvo nepagrįstos: nors JAV lietuvių norai ir buvo geri bei patriotiški, jų praktinis įgyvendinimas ateityje susidūrė su kliūtimis, kurių ištakos jau pastebimos iševijos įvairių laikraščių puslapiuose.

Svarstymai apie bendros JAV lietuvių Vilniui vaduoti organizacijos įkūrimą

Svarbu pažymėti, kad įtakingos Lietuvių Romos katalikų susivienijimo Amerikoje organizacijos leidinys – savaitraštis „Garsas“ gruodžio 8 d. numeryje, remdamasis laikraščiais „Draugas“, „Amerika“ ir „Vienybė“, pritarė jų nuomonei apie Vilniaus vadavimo akcijos perkėlimą į JAV, raginant lietuvių iševiją telktis vykdyti šią akciją.⁵² Neturėtų stebinti, kad katalikai pritarė jau išsakytai tautinės „Vienybės“ nuomonei. Mat svarbiausių JAV lietuvių spaudinių redakcijos gruodžio 6 d. sulaukė VVS ir Vilniaus geležinio fondo komitetų Kaune telegramos, kurioje, pažymint, kad anksčiau paminėtos organizacijos jau uždarytos, prašoma JAV lietuvių, kurie gyvena kitomis sąlygomis nei Lietuva, „dirbti toliau visos tautos vardu garbingą Vilniaus vadavimo darbą“⁵³. „Vienybės“ redaktorius Jonas Krūzė gruodžio 8 d. laikraščio numeryje pažymėjo, kad VVS darbai nesibaigė, į tai reikia žiūrėti kaip į laikiną reiškinį ir nedaryti toli siekiančių išvadų, o VVS veiklą pertvarkyti kitaip – VVS „veiks kitoje formoje, ko negalės Lietuvai prikišti nei lietuvių priešai“. Tokiai pozicijai pritarė ir kitas tautinės krypties leidinys – savaitraštis „Amerikos lietuvis“.⁵⁴ Be to, „Vienybėje“ buvo raginama suprasti padėtį, neieškoti kaltininkų ir neatidėliojant imtis iš Kauno pavedamo svarbaus darbo.⁵⁵ Tame pačiame „Vienybės“ numeryje, viršuje, prie pat laikraščio pavadinimo atspausdintas ir JAV lietuvių išipareigojimas: „Lietuvių tauta Vilniaus išsižadėti negali. Amerikos lietuviai toliau tęs Vilniaus vadavimo darbą“. Savaitraštyje „Dirva“ iševija raginta ir toliau pirkti Vilniaus geležinio fondo platinamus ženkliukus ir taip prisidėti prie Vilniaus vadavimo.⁵⁶ Kairieji tautininkai-santariečiai iš

⁵⁰ *Ibid.*, l. 273.

⁵¹ 1938 12 10 P. Žadeikio iš Vašingtono rašto nr. 330/sl. „Dar dėl V.V.S.“ P. Daužvardžiui į Čikagą nuorašas, LCVA, f. 656, ap. 3, b. 84, l. 274.

⁵² „Vilniaus Vadavimo Sąjungą uždarius“, *Garsas*, 1938 gruodžio 8, nr. 49, p. 2.

⁵³ „Ragina dirbti Vilniaus vadavimo darbą“, *Vienybė*, 1938 gruodžio 8, nr. 280, p. 1.

⁵⁴ Krūzė, J., „Šiandien“, *Vienybė*, 1938 gruodžio 8, nr. 280, p. 1; „Dėl Vilniui Vaduoti Sąjungos“, *Amerikos lietuvis*, 1938 gruodžio 10, nr. 50, p. 1.

⁵⁵ „Lietuvių tauta neišsižada Vilniaus“, *Vienybė*, 1938 gruodžio 8, nr. 280, p. 1.

⁵⁶ „Dėl ko uždaryta VVS?“, *Dirva*, 1938 gruodžio 16, nr. 50, p. 2.

savo pusės ragino JAV lietuvius „atjausti ir suprasti savo pareigą“, atidėti visas smulkmenas į šalį ir stoti Lietuvos nepriklausomybės sargybon, pažymėjo, kad išeivija reikalinga Lietuvai, nes lemiamu momentu visuomet eina jai į pagalbą.⁵⁷ Taigi, keliama JAV lietuvių bendros veiklos Tėvynei idėja, bent laikinai nutraukiant tarpusavio ginčus. Įdomu ir tai, kad JAV lenkų spaudoje jau buvo pradėtas kelti Lietuvos unijos su Lenkija klausimas kaip parama prieš Vokietiją dėl Klaipėdos. Būtent „Sandara“ pirmoji griežtai atmetė tokius lenkų pasiūlymus⁵⁸ ir paliko laisvą poziciją reikšti nepasitenkinimą Lenkijos elgesiu.

Į gruodžio 6 d. telegramą iš Kauno tuojau sureagavo ir katalikų dienraštis „Draugas“. Redakcinėje skiltyje „Tauta Neišsižada Vilniaus...“ dar kartą apibendrinant išsakyta sava pozicija ir priminta, kad svarbiausia lietuvių katalikų organizacija – Amerikos lietuvių Romos katalikų federacija kviečia savo tarybą į suvažiavimą gruodžio 15 d., į kurio dienotvarkę pirmiausia bus įtrauktas pavergtojo Vilniaus vadavimo reikalas. Be to, pažymėta, kad Lietuvos ir JAV lietuvių visuomenės yra vienodai nusistačiusios Vilniaus neišsižadėti ir vieningai dirbti dėl jo atgavimo.⁵⁹ Savaitraštyje „Garsas“ pridurta, kad ALRKF suvažiavime tas klausimas bus nuodugnai apsvarstytas ir bus ieškoma būdų sustiprinti Vilniaus vadavimo akciją. Beje, laikraštyje nevengta priminti Lietuvos tautininkams, kad šalyje ir kitos tautinės, valstybiškai nusiteikusios grupės turi lygias pilietines teises, todėl jau „laikas panaikinti diktatorišką vienos partijos režimą, laikas prie valstybės vairo telkti geriausias rinktines pajėgas, laikas atstatyti taip reikalingą tautos vienybę, pasitikėjimą vyriausybe“⁶⁰. Suprantama, kad pirmiausia turima omenyje opozicinė Lietuvos krikščionių-demokratų partija (toliau – LKDP) ir kitos katalikiškos organizacijos. Taigi, esant sudėtingai Lietuvos politinei situacijai, JAV lietuviai katalikai bandė (tam tikra prasme teisingai) daryti įtaką Lietuvos vidaus politikai, praplėsdami vyriausybės sudėtį. Tai – bendros JAV lietuvių veiklos sąlyga. Mat, atidžiau susipažinus su JAV lietuvių patriotinių grupių spauda, atrodytų, kad jie nusiteikę vieningai paremti Lietuvą, tęsdami Vilniaus vadavimo darbą ir įkurdami VVS centrą Jungtinėse Amerikos Valstijose.

Deja, šalia pasisakymų apie bendrą veiklą toje pačioje spaudoje tradiciškai pradėjo išryškėti ir kritiškas žodis priešingoms grupėms. „Draugo“ redakcijai nepatiko „Dirvos“ redaktoriaus Kazio Karpiaus išsakyta kritika katalikų spaudai, kuri pasisakė prieš Antano Smetonos politiką, privedusią prie Lenkijos ultimatumo priėmimo, lenkų įsigalėjimo Lietuvoje ir VVS uždarymo. Katalikus piktino, kad K. Karpis nepritaria naujos Lietuvos vyriausybės sudarymui, į ją įtraukiant ir LKDP atstovus.⁶¹ Savo ruožtu ALRKF tarybos suvažiavime gruodžio 15 d. Pitsburge tikrai svarstė Vilniaus vadavimo reikalus. Pasisakė visi 17 tarybos narių. Tačiau nutarta Vilniaus atgavimo akciją platesniu mastu vykdyti per ALRKF skyrius, kurie kartu yra ir VVS skyriai, taip pat įsteigti daugiau tokių skyrių JAV lietuvių kolonijose. Pažadėta Vilniaus vadavimo klausimą plačiau aptarti ALRKF kongrese 1939 m. vasarą.⁶² Į tokį katalikų nutarimą gana nepalankiai sureagavo „Vienybės“ redakcija:

⁵⁷ „Kame Yra Lietuvos Saugumas?“, *Sandara*, 1938 gruodžio 9, nr. 49, p. 2.

⁵⁸ „Vėl agituoja už uniją su lenkais“, *Sandara*, 1938 gruodžio 9, nr. 49, p. 2.

⁵⁹ „Tauta Neišsižada Vilniaus...“, *Draugas*, 1938 gruodžio 8, nr. 288, p. 2.

⁶⁰ „Dienos klausimas ir dar šis tas“, *Garsas*, 1938 gruodžio 15, nr. 50, p. 1.

⁶¹ „D-va“ Prieš Tautos Vienybę“, *Draugas*, 1938 gruodžio 19, nr. 297, p. 2.

⁶² „Vilniaus reikalai Tarybos suvažiavime“, *Draugas*, 1938 gruodžio 17, nr. 296, p. 2; ALRKF sekretoriatas, „Iš Federacijos Tarybos suvažiavimo“, *Garsas*, 1938 gruodžio 29, nr. 52, p. 6.

jų nuomone, toks nutarimas reiškia, kad katalikai nusprendė „Vilniaus vadavimo darbą dirbti neišeidami iš partinių rėmų <...> ir tai reikštų, kad užkirstas kelias bendro darbo Amerikos lietuvių veikimui“⁶³. Tautinis laikraštis kritikavo katalikus, kad jie tokiu sunkiu Lietuvai laikotarpiu nepajėgia pakilti virš savo partinių ambicijų tautai svarbiu bendru reikalu. Buvo sakoma, kad jei tai pasitvirtins, tautinei ir nepartinei JAV lietuvių visuomenei prisieis neatidėliojant organizuoti VVS centrą be katalikų, nes „šio visai tautai svarbaus bendro darbo negalima palikti siauruose partiniuose rėmuose“⁶⁴. Savaitraštis „Garsas“ nepraleido progos nepakomentuoti „Vienybės“ pasisakymo. Pacitavęs katalikams išsakytus priekaištus, „Garsas“ priminė tautininkams praeitį, kai kartu veikiant būta daugiau ginčų, barnių ir nesusipratimų negu naudos. Savaitraščio redakcijos nuomone, jeigu ateityje nepavyks įsteigti bendro centro, tai, kaip ir anksčiau, visi dirbs atskirai, bet dėl vieno, bendro visos tautos tikslo – Vilniaus išvadavimo.⁶⁵

Lietuvos pasiuntinys P. Žadeikis laikėsi panašios nuomonės kaip ir „Vienybės“ redakcija. Jo požiūriu, katalikų išsakyta pozicija reikštų VVS „iš gyvųjų sąrašo visišką išbraukimą ir pačios VV (Vilniaus vadavimo, – *aut. past.*) idėjos laipsnišką numarinimą pačioje katalikų Federacijoje“. Anot jo, būtina įtikinti federaciją steigti atskirą, bet visų JAV lietuvių bendrą Vilniui vaduoti organizaciją.⁶⁶ Suprantama, kad ir komunistuojantys JAV lietuviai nesiruošė jungtis prie jokio bendro Vilniui vaduoti centro ir nuosekliai laikėsi savo pozicijos. Pavyzdžiui, „Vilnies“ redaktorius Amerikos lietuvių kongreso Čikagos skyriaus konferencijoje aiškino, kad dabar Lenkijai einant su Sovietų Sąjunga, jei ir Lietuva prie jų prisidėtų, Vilniaus klausimas būtų lengviau sprendžiamas Lietuvos naudai. Anot jo, Sovietų Sąjunga Vilniją visuomet laikė Lietuvos teritorija.⁶⁷ Tautinėje spaudoje, be kita ko, pažymėta, kad Vilniaus klausimu komunistai atsiliepia teigiamai, nors ir „paremdami partiniu pagrindu savo pritarimą Vilniaus vadavimo sąjungai. Bet vis tik parodė lietuviško susidomėjimo šiuo svarbiu visai tautai reikalu <...>. Bet štai socialistai viską niekina ir šmeižia, kas tik gali būti naudinga Lietuvai. Taigi didžiausias Lietuvos priešas šiandien yra lietuviški socialistai.“⁶⁸

Lietuvos pasiuntinys, apibendrindamas 1938 m. pabaigoje kilusią JAV lietuvių reakciją į VVS uždarymą, sakė, kad išėivija supranta, jog uždarymas buvo neišvengiamas, bet „ir katalikai, ir socialkomunistai neiškenčia dėl to fakto nepadarę priekaištų Lietuvos vyriausybei, būk ji per daug nuolaidi lenkams, kad Lietuvos diplomatija neužbėgusi už akių anam lenkų ultimatumui ir t. t.“⁶⁹ Pasiuntinio nuomone, kol kas VVS idėjos įgyvendinimas JAV ir toliau lieka nepakankamai organizuotas, reikia bendrų pastangų, gal net ir svečių iš Lietuvos (geriausia – iš VVS veikėjų), kurie nušviestų, kaip VVS idėja turėtų būti vykdoma Jungtinėse Amerikos Valstijose.⁷⁰

⁶³ „Katalikų nutarimas Vilniaus reikalais“, *Vienybė*, 1938 gruodžio 23, nr. 293, p. 2.

⁶⁴ *Ibid.*

⁶⁵ „Vilniaus vadavimo reikalais“, *Garsas*, 1938 gruodžio 29, nr. 52, p. 2.

⁶⁶ 1939 01 04 P. Žadeikio iš Vašingtono rašto nr. 337/sl. „Dėl V.V.S. Amerikoje“ URM Kaune nuorašas, LCVA, f. 656, ap. 3, b. 85, l. 1.

⁶⁷ „Neužtenka laukti“, *Vilnis*, 1938 gruodžio 23, nr. 301, p. 2.

⁶⁸ Gražulis, V., „Komunistai sulietuvėjo – socialistai suniekšėjo“, *Vienybė*, 1938 gruodžio 21, nr. 291, p. 2.

⁶⁹ 1939 01 04 P. Žadeikio iš Vašingtono rašto nr. 337/sl. „Dėl V.V.S. Amerikoje“ URM Kaune nuorašas, LCVA, f. 656, ap. 3, b. 85, l. 1.

⁷⁰ *Ibid.*

Išvados

1938 m. kovo 17 d. Lenkija įteikė ultimatumą Lietuvai, ir tuo pagrindu buvo užmegzti jų tarpvalstybiniai santykiai. Negerėjanti lietuvių padėtis Vilniaus krašte ir spaudimas Lietuvos vyriausybei sukėlė ne tik Lietuvos gyventojų, bet ir išeivijos, ypač gausiausios lietuvių išeivijos dalies Jungtinėse Amerikos Valstijose, nepasitenkinimą. Jų nepasitenkinimą ir protestus atspindėjo plati išeivių spauda, įvairaus pobūdžio renginiai, pagausėjusios aukų rinkimo akcijos.

JAV lietuviai dar labiau sujudo, kai 1938 m. lapkričio 25 d., spaudžiant Varšuvai, Lietuvos vyriausybė buvo priversta uždaryti visuomeninę organizaciją Vilniaus vadavimo sąjungą. Informacija iš Kauno išeiviją pasiekė po savaitės. JAV lietuvių spauda savo skaitytojus apie šį liūdną įvykį informavo gruodžio 2–8 d.

Visų srovių laikraščiai, net komunistuojantys, tokie kaip „Laisvė“ ir „Vilnis“, išskyrus socialistų „Keleivį“ ir „Naujienas“, reiškė užuojautą ir pasipiktinimą Lenkija. JAV lietuviai socialistai savo ruožtu net bandė neigti VVS buvusią pozityvią veiklą. Be to, katalikų, komunistų ir socialistų spaudiniai, laikantis tradicijos, leido sau pakritikuoti Lietuvos vyriausybę už nuolaidas Lenkijai ir nesugebėjimą užbėgti ultimatumui už akių. Tai sukėlė tautinės krypties laikraščių („Vienybės“ ir „Dirvos“) pyktį ir griežtą kritiką, nukreiptą prieš oponentus, nenorinčius suprasti sudėtingos ir pavojingos politinės situacijos, kurioje atsidūrė Lietuva.

Patriotinės krypties išeivijos (tautininkų, sandariečių ir katalikų) laikraščiai, skatinami jau nebeveikiančios VVS vadovybės, kėlė idėją neužmiršti Vilniaus klausimo ir Vilniaus vadavimo akciją perkelti į JAV. Tokioms jų nuotaikoms pritarė Lietuvos atstovai JAV (pasiuntinį P. Žadeikį, konsulus J. Budrį ir P. Daužvardį), kurių nuomonės taip pat turėjo neesminių skirtumų. Jie neoficialiai palaikė ryšius su išeivijos vadovais Vilniaus vadavimo klausimu, bandė daryti maksimalią įtaką, skatino kurti bendrą Vilniui vaduoti centrą.

JAV lietuvių katalikų ALRKF tarybos gruodžio 15 d. nutarimas Pitsburge vykdyti Vilniaus vadavimo akciją per ALRKF skyrius, kaip buvo daroma iki tol, papiktino JAV lietuvius tautininkus, kurie suprato, kad katalikai nenori kartu darbuotis Vilniaus klausimu. Katalikai, būdami gausiausia bendruomenė ir geriausiai organizuota ideologinė srovė, nenorėjo dalytis vadovaujamoju darbu. Lietuvos diplomatai jautė, kad taip gali atsitikti, ir dėjo pastangas įveikti bandymą monopolizuoti Vilniaus vadavimo akciją. Tam net buvo keliama idėja kurti naują organizaciją – Vilniaus sąjungą, pirmiausia joje telkiant JAV lietuvių veikėjus, kilusius iš Vilniaus krašto, taip pat patriotiškai nusiteikusias organizacijas.

Literatūra

Jablonowski, Marek ir Vaišnys, Andrius, „Lietuvos politika ir kultūra Tadeuszo Katelbacho pranešimuose“, in *Tadeusz Katelbach: atvirai ir slaptai apie Lietuvos politiką*, t. 1, sud. Marek Jablonowski, Andrius Vaišnys ir Ingrida Veliutė, iš lenkų kalbos vertė Biruta Mikalonienė ir Andrius Vaišnys. Vilnius: Lietuvos nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka, 2023.

Kairiūkštytė, Nastazija, *Vilniaus vadavimo sąjunga 1925 04 26–1938 11 25. Istorinė apybraiža*. Vilnius: Seimo leidykla „Valstybės žinios“, 2001.

- Kasparavičius, Algimantas, *Griūvanti taika: Lietuva didžiojoje politikoje 1934–1939 (1940)*. Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2021.
- Lietuvos ir Lenkijos diplomatiniai santykiai 1938–1940 metais: dokumentų rinkinys*, sud. Algimantas Kasparavičius ir Paweł Libera. Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2013.
- Lossowski, Piotr, *Ultimatum polskie do Litwy 17 marca 1938 roku: studium z dziejow dyplomacji*. Warszawa: Instytut Dyplomacji Collegium Civitas, 2010.
- Makauskas, Bronius, *Vilnijos lietuviai 1920–1939 metais*. Vilnius: Mokslas, 1991.
- Skirius, Juozas, *Lietuvos valdžios ryšiai su JAV lietuviais 1926–1940 metais: suartėjimo kelių paieška*. Vilnius: Lietuvos edukologijos universiteto leidykla, 2016.
- Truska, Liudas, *Lietuva 1938–1953 metais*. Kaunas: Šviesa, 1995.

Juozas SKIRIUS

Vytautas Magnus University, Lithuania

REACTION OF THE LITHUANIAN PRESS IN THE US TO THE CLOSURE OF THE UNION FOR THE LIBERATION OF VILNIUS IN LITHUANIA

Summary. Based on the US Lithuanian press and archival documents, this article aims to shed light on the reaction and aspirations of the émigré community upon learning of the closure of a public organization, *The Union for the Liberation of Vilnius*, in Kaunas. The ideological currents of Lithuanians in the US (Catholics, nationalists-unionists, socialists, and communists) were greatly stirred when, on November 25, 1938, under pressure from Warsaw, the Lithuanian government was forced to close the Union for the Liberation of Vilnius. The information from Kaunas reached the émigré community a week later. Newspapers of all ideologies, even the communist *Laisvė* and *Vilnis*, with the exception of the socialist *Keleivis* and *Naujienos*, expressed sympathy and indignation towards Poland. It is noted that Catholic, communist, and socialist publications, in keeping with tradition, took the liberty of criticizing the Lithuanian nationalist government for making concessions to Poland and for its inability to preempt the ultimatum. At the same time, however, patriotic émigré newspapers – nationalist, unionist, and Catholic – promoted the idea of not forgetting the Vilnius issue and transferring the defense of Vilnius to the United States. The decision of the Lithuanian Catholics on December 15 in Pittsburgh to conduct the campaign for the liberation of Vilnius through the American Lithuanian Roman Catholic Federation (ALRKF) branches, as had been done before, angered the Lithuanian nationalists in the US, who understood that the Catholics did not want to work together on the Vilnius issue. Lithuanian diplomats sensed that this could happen and made efforts to overcome the attempt to monopolize the liberation of Vilnius. To this end, the idea of creating a new organization – *The Vilnius Union* – was even raised.

Keywords: The Union for the Liberation of Vilnius, US, Lithuanian press in the US, Catholics, nationalists, socialists, communists, 1938, joint center for the liberation of Vilnius, Lithuania, Poland.